

TRANSMILLIY KOMPANIYALAR – GLOBAL IQTISODIY INTEGRATSIYASINING SAMARALI MODEL: O‘ZBEKISTON UCHUN SABOQLAR

Ashiraliyev Ro‘zali Saydali o‘g‘li

Ashiraliyev2325@gmail.com

Xalqaro Nordik Universiteti

Assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda transmilliy kompaniyalar (TMK) global iqtisodiy integratsiyaning institutsional va ishlab chiqarish modeli sifatida nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. TMKlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, global qiymat zanjirlari, texnologiya transferi va mehnat unumdorligiga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Jahon tajribasi misolida TMKlarning iqtisodiy o‘sinh va sanoat modernizatsiyasidagi roli baholanadi. O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun selektiv investitsiya siyosati, mahalliyashtirish, klasterlash, texnologik transfer va inson kapitalini rivojlantirish yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: transmilliy kompaniya, global iqtisodiy integratsiya, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya, global qiymat zanjiri, texnologiya transferi, sanoat modernizatsiyasi, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Abstract: This thesis analyzes transnational corporations (TNCs) as an institutional and production model of global economic integration from a theoretical and practical perspective. The impact of TNCs on foreign direct investment, global value chains, technology transfer, and labor productivity is covered based on scientific sources. The role of TNCs in economic growth and industrial modernization is assessed using world experience. Practical proposals are developed for the Uzbek economy in the

areas of selective investment policy, localization, clustering, technology transfer, and human capital development.

***Keywords:** transnational corporation, global economic integration, foreign direct investment, global value chain, technology transfer, industrial modernization, Uzbek economy.*

Kirish

Globalizatsiya jarayonlari XXI asrda iqtisodiy rivojlanishning asosiy determinantiga aylandi. Kapital, texnologiya va bilimlarning transchegaraviy harakati milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytirdi. Ushbu jarayonda transmilliy kompaniyalar global iqtisodiy integratsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'lmoqda.

BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) ma'lumotlariga ko'ra, jahon savdosining qariyb 70 foizi transmilliy kompaniyalar va ularning filiallari orqali amalga oshiriladi. 2023-yilda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,3 trillion AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, uning asosiy qismi aynan TMKlar faoliyati bilan bog'liq.¹

Mazkur mavzu dolzarbligi shundaki, rivojlanayotgan davlatlar, xususan O'zbekiston uchun transmilliy kompaniyalarni jalb etish iqtisodiy modernizatsiya va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi – transmilliy kompaniyalarni global iqtisodiy integratsiyaning samarali modeli sifatida ilmiy asoslash hamda O'zbekiston uchun strategik saboqlar ishlab chiqishdan iborat.

Transmilliy kompaniyalarning nazariy asoslari. Transmilliy kompaniyalar – bosh qarorgohi bir mamlakatda joylashgan, biroq ishlab

¹ United Nations Conference on Trade and Development. (2023). *World investment report 2023*. United Nations. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023>

chiqarish, investitsiya va marketing faoliyatini bir nechta davlatlarda amalga oshiruvchi yirik korporatsiyalardir. TMKlarning shakllanishi va rivojlanishini izohlovchi asosiy nazariy yondashuvlar quyidagilar:

1. **Danning OLI paradigmasi (Ownership–Location–Internalization)** – kompaniyaning raqobat ustunligi mulk huquqi, joylashuv afzalligi va ichkilashtirish mexanizmi orqali shakllanadi.²
2. **Vernonning mahsulot hayotiy sikli nazariyasi** – innovatsion mahsulot dastlab rivojlangan davlatda yaratiladi, keyinchalik ishlab chiqarish arzon resursli mamlakatlarga koʻchiriladi.³
3. **Global qiymat zanjiri konsepsiyasi** – ishlab chiqarish bosqichlarining xalqaro taqsimlanishi va ixtisoslashuvi.⁴

TMKlar capital va ishlab chiqarishning xalqaro miqyosda harakatlanishini taʼminlaydi va mamlakatlar oʻrtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytiradi. Ular resurslarning optimal taqsimlanishini taʼminlab, mehnat unumdorligini oshiradi.

TMKlar va global iqtisodiy integratsiya mexanizmlari. TMKlar global integratsiyada quyidagi asosiy mexanizmlar orqali ishtirok etadi:

- ✚ **Toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalar (FDI):** FDI rivojlanayotgan davlatlar uchun kapital manbai boʻlib xizmat qiladi. Jahon banki maʼlumotlariga koʻra, TMKlar ishtirokidagi investitsiya loyihalari

² Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley.

³ Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190–207. <https://doi.org/10.2307/1880689>

⁴ Gereffi, G. (2018). *Global value chains and development: Redefining the contours of 21st century capitalism*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559423>

mahalliy korxonalarning mehnat unumdorligining oshishiga xizmat qiladi.⁵

✚ **Texnologiya va bilim transferi:** TMKlar yangi boshqaruv uslublari, raqamli texnologiyalar va ishlab chiqarish standartlarini olib kiradi. Bu jarayon innovatsion diffuziya samaradorligini kuchaytiradi.

✚ **Global qiymat zanjirlari (GVC):** Ishlab chiqarish bosqichlarining xalqaro taqsimlanishi xarajatlarni kamaytiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi.⁶ Rivojlanayotgan davlatlar GVCga qo'shilish orqali eksport tarkibini diversifikatsiya qilishi mumkin.

✚ **Mehnat bozori modernizatsiyasi:** TMKlar yuqori malakali ishchi kuchiga talabni oshirib, inson kapitalining rivojlanishiga turtki beradi.

Biroq, TMKlar faoliyatining foydaning repatriatsiyasi, mahalliy korxonalar raqobatbardoshligining pasayishi, ekologik bosim hamda iqtisodiy qaramlik xavfi kabi ayrim salbiy jihatlari ham mavjud. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi tahlillariga ko'ra, TMKlar faoliyatining samaradorligi mamlakatda qonunchilik va biznes muhitiga bog'liq.⁷

1-jadval. O'zbekistonga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi (2020-2024 yy.)⁸

Yil	To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (mlrd. AQSh dollari)
2020	1.73

⁵ World Bank. (2022). *Global investment competitiveness report 2022*. World Bank.

<https://www.worldbank.org/en/publication/global-investment-competitiveness-report>

⁶ Gereffi, G. (2018). *Global value chains and development: Redefining the contours of 21st century capitalism*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559423>

⁷ International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook 2023*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

⁸ World Bank. (n.d.). *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Uzbekistan.

URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UZ>

Yil	To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (mlrd. AQSh dollari)
2021	2.28
2022	2.66
2023	2.16
2024	2.99

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024 yillarda O'zbekistonga kirgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etgan. 2023 yilda esa global investitsion faollik pasayishi fonida nisbiy qisqarish kuzatilgan. Bu holat milliy iqtisodiyotning tashqi kapital oqimlariga bog'liqligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda investitsion ochiqlik siyosati kuchaytirildi. Erkin iqtisodiy zonalar, soliq imtiyozlari va sanoat klasterlari TMKlarni jalb etish mexanizmlarini shakllantirdi. Shu bilan birga, TMKlar ishtirokidan maksimal samarani olish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim hisoblanadi:

- **Selektiv investitsiya siyosati:** Har qanday TMK emas, balki yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan va eksportga yo'naltirilgan kompaniyalarni jalb qilish lozim.
- **Mahalliyashtirish va kooperatsiya:** Mahalliy korxonalarni TMKlarning ta'minot zanjiriga integratsiyalash orqali milliy sanoatning raqobatbardoshligi oshiriladi.
- **Texnologik modernizatsiya:** Qo'shma korxonalar va ilmiy-tadqiqot markazlari orqali innovatsion transferni kuchaytirish zarur.
- **Inson kapitalini rivojlantirish:** Dual ta'lim tizimi va malaka oshirish dasturlari TMKlar bilan hamkorlikda tashkil etilishi kerak.

 Yashil iqtisodiyot tamoyillari: Ekologik standartlarga mos investitsiyalarni ustuvor yoʻnalish sifatida belgilash barqaror rivojlanishni taʼminlaydi.

Xulosa va takliflar

Oʻzbekiston sharoitida transmilliy kompaniyalar faoliyatidan samarali foydalanish uchun quyidagi yoʻnalishlarga eʼtibor qaratish lozim:

1. **Yuqori qoʻshilgan qiymat yaratadigan TMKlarni jalb qilish.** Asosan eksportga yoʻnaltirilgan va zamonaviy texnologiyaga ega kompaniyalarni tanlab jalb etish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.
2. **Mahalliy korxonalarni TMKlar bilan hamkorlikka jalb etish.** Taʼminot zanjirlarida mahalliy ishlab chiqaruvchilar ulushini oshirish milliy sanoatning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.
3. **Texnologiya va bilim almashinuvini kengaytirish.** Qoʻshma korxonalar va oʻquv dasturlari orqali zamonaviy boshqaruv va ishlab chiqarish tajribasini oʻzlashtirish zarur.
4. **Barqaror va ekologik talablarni kuchaytirish.** Atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan va energiya tejamkor investitsiyalarni ustuvor yoʻnalish sifatida qoʻllab-quvvatlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. United Nations Conference on Trade and Development. (2023). *World investment report 2023*. United Nations.
URL:<https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023>
2. Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley.
3. Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190–207.
URL:<https://doi.org/10.2307/1880689>

4. Gereffi, G. (2018). *Global value chains and development: Redefining the contours of 21st century capitalism*. Cambridge University Press.
URL:<https://doi.org/10.1017/9781108559423>
5. World Bank. (2022). *Global investment competitiveness report 2022*. World Bank. URL:<https://www.worldbank.org/en/publication/global-investment-competitiveness-report>
6. International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook 2023*. International Monetary Fund.
URL:<https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
7. World Bank. (n.d.). *Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Uzbekistan.
URL:<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UZ>